

فهرست تفصیلی مطالب

صفحه	عنوان
5.....	تبيين مسأله:
9.....	سوال هاي تحقيق:
10.....	فرضيه ها:
10.....	سابقه تحقيق:
11.....	متغير هاي تحقيق:
11.....	هدف تحقيق:
11.....	روش تحقيق:
11.....	تعريف مفاهيم:
12.....	نقطه تمرکز:
12.....	سازمان بندي تحقيق:

فصل اول: بررسی حق شهروندان به برخورداری از محیط زیست سالم

14.....	مبحث اول: بررسی ابعاد محیط زیست
14.....	بند اول: تعریف محیط زیست
14.....	بند دوم: تعریف لغوي محیط زیست
15.....	بند سوم: تعریف اصطلاحي محیط زیست
17.....	بند چهارم: آلودگی محیط زیست (Environment Pollution)
18.....	بند پنجم: لزوم حفاظت از محیط زیست
19.....	بند ششم: حقوق و قواعد محیط زیست در رابطه با شهروندان
20.....	مبحث دوم: بررسی مفهوم شهروند
20.....	بند اول: شهروند کیست؟
20.....	بند دوم: تعاریف لغوي شهروند
21.....	بند سوم: تعاریف اصطلاحي شهروند
21.....	بند چهارم: سه محور اصلي حقوق شهروند از دیدگاه مارشال (جامعه‌شناسي)
22.....	مبحث سوم: بررسی رابطه حقوق بشر و حقوق محیط زیست
22.....	بند اول: مفهوم حقوق بشر

- بند دوم: ارتباط حقوق بشر و حق برخورداری از محیط زیست سالم 24
 مبحث چهارم: مبانی و محتوای حق برخورداری از محیط زیست سالم (Right to
 Environment) 24
 بند اول: مبانی حق برخورداری از محیط زیست سالم 25
 الف: حق حیات انسان 25
 ب: حقوق نسل‌های آینده 26
 بند دوم: محتوای حق برخورداری از محیط زیست سالم 27
 الف: حق آموزش‌های زیست‌محیطی 28
 ب: حق دسترسی به اطلاعات زیست‌محیطی 28
 ج: حق مشارکت شهروندان در اتخاذ تصمیمات زیست‌محیطی 30
 د: حق دسترسی عادلانه به مراجع صالح و کارآمد قضائی در مسائل
 زیست‌محیطی 31
 بند سوم: حقوق و تکالیف موجود در حق برخورداری از محیط زیست سالم 33
 الف: حق شهروند بر دولت در برخورداری از محیط زیست سالم 33
 ب: حق دولت بر شهروند در برخورداری از محیط زیست سالم 35
 مبحث پنجم: حق شهروندان به برخورداری از محیط زیست سالم در ایران 35
 مبحث ششم: نگاهی به وضعیت محیط زیست ایران 36

فصل دوم : بررسی چالش‌های درونی سازمان حفاظت محیط زیست ایران

- مبحث اول: تاریخچه سازمان حفاظت محیط زیست ایران 44
 مبحث دوم: بررسی تاریخچه و وضعیت آژانس حفاظت محیط زیست آمریکا ... 46
 مبحث سوم: بررسی جایگاه حقوقی سازمان حفاظت از محیط زیست 49
 بند اول: اهداف و وظایف سازمان 51
 الف: حفاظت و بهسازی 51
 ب: استانداردهاسازی 51
 مبحث چهارم: ارتباط سازمان با شورای عالی محیط زیست 65
 بند اول: تاریخچه و اهداف شورای عالی حفاظت محیط زیست 65
 بند دوم: وظایف شورای عالی حفاظت محیط زیست 66
 مبحث پنجم : ساختار داخلی سازمان حفاظت محیط زیست 68

- بند اول: تشکیلات سازمان حفاظت محیط زیست 71
- بند دوم: خلاءهای سازمانی موجود در سازمان حفاظت محیط زیست 83
- الف: مشکلات پرسنلی (نداشتن تخصص کافی) 83
- ب: عدم همکاری با مرکز علمی به دلیل فقدان قسمت ارتباط دهنده 84
- ج: جایگاه سازمانی ضعیف قسمت امور حقوقی 85

فصل سوم: بررسی چالش های بیرونی سازمان حفاظت محیط زیست ایران

- مبحث اول: بررسی قوانین زیست محیطی ایران 89
- بند اول: قانون اساسی جمهوری اسلامی 93
- بند دوم: قوانین برنامه‌ای 96
- بند سوم: قوانین عادی 99
- بند چهارم: قوانین خاص زیست محیطی 100
- مبحث دوم: مشکلات قانونی محیط زیست ایران مؤثر بر حق برخورداری از محیط زیست سالم 102
- مبحث سوم: بررسی حق شهروندان بر محیط زیست سالم در حوزه اجرا 111
- بند اول: مشکلات اجرایی حوزه محیط زیست کشور: 111
- الف- عدم ایجاد بستر های لازم جهت ارتقاء آگاهی شهروندان 111
- ب- عدم هماهنگی بین بخشی 112
- ج- عدم اجرای کنوانسیون های زیست محیطی که ایران به آن پیوسته: 114
- د- کمبود شدید اعتبارات 117
- مبحث چهارم: بررسی حق شهروندان به برخورداری از محیط زیست سالم در حوزه نظارت بر اجرا 120
- بند اول: بررسی نقش نظارتی مجلس در حفظ حقوق زیست محیطی شهروندان 121
- بند دوم: بررسی نقش نظارتی قوه قضائیه در حفظ حقوق زیست محیطی شهروندان 123
- بند سوم: بررسی نقش نظارتی سازمان های غیردولتی زیست محیطی 128
- الف- اهداف سازمان های غیردولتی زیست محیطی: 129
- ب- رابطه سازمان های غیردولتی زیست محیطی با دولت در ایران: 129

132.....	نتیجه گیری و پیشنهادات
139.....	منابع و مأخذ

تبیین مسأله:

امروزه امر حفاظت و بهسازی محیط زیست و مقابله با بحران‌های محیط زیست به یکی از مهم‌ترین مسایل در اداره امور کشور ما تبدیل شده است و مسایل محیط زیست در دستور کار اغلب دولت‌های جهان در سطح داخلی و بین‌المللی قرار داد. در واقع ارتقای مسایل محیط زیست به برنامه کاری دولت‌ها با بروز پیامدهای زیانبار تخریب جهانی محیط زیست و افزایش درک جامعه بشری در مورد ضرورت همزیستی مسالمت‌آمیز با محیط زیست در طی 60 سال گذشته آغاز شد. به‌طور دقیق‌تر، پس از مرگ 4 هزار نفر در دسامبر 1952 در لندن که بر اثر آلودگی هوا اتفاق افتاد¹، و نیز پس از مرگ 44 نفر ورود صدمات مغزی به عده‌ای دیگر که ناشی از بیماری میناماتا و نتیجه خوردن ماهی‌های آلوده به سمومی تشخیص داده شد که از فاضلاب صنایع، به خلیج میناماتا و رودخانه آگانو در ژاپن وارد می‌شود و موجب آلوده شدن آب‌های این خلیج و رودخانه شده بود (1959)²، بشر متوجه خطر آلودگی‌های شیمیایی و استفاده بی‌رویه از مواد شیمیایی شد و برای جلوگیری از تکرار چنین اتفاق‌هایی قواعد و مقرراتی را وضع و سازمان‌هایی را نیز مأمور اجرای این مقررات کرد.

بنابراین رویکرد دولت‌ها در حفظ محیط زیست و عملکرد این سازمان‌ها تحولات مختلفی را پشت سر نهاده است. در ابتدای دهه (70-1960) رویکرد نهادی حفظ محیط زیست رویکرد کاملاً تک‌بخشی یعنی دفع آلودگی و حفظ سلامت محیط زیست برای سلامتی انسان بوده است، در دهه 80-70 با توجه به تخریب منابع طبیعی رویکرد جامعه‌نگران و حفظ این منابع اتخاذ می‌شود. در دهه 90-80 حفاظت از کلیت محیط زیست مورد توجه واقع شد و مدیریت منسجم و یکپارچه امور محیط زیستی در دستور کار این نهادها قرار گرفت و در حال حاضر بازسازی و بازگرداندن وضعیت محیط زیست به حالت اولیه خود رویکرد اصلی این نهادها را تشکیل می‌دهد. بنابراین آنچه گفته شد تحول عمده‌ای که در این چهار دهه اخیر رخ

¹- تقی‌زاده انصاری، مصطفی، حقوق محیط زیست ایران، سمت، چاپ اول، تهران: 1374، ص 70.
²- اسپرینگ، د. ج، آلودگی هوا، ترجمه منصور کیان پور، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ دوم، تهران: 1371، ص 54.

داده حرکت از رویکردهای واکنشی به سمت رویکردهای پیشگیرانه و حرکت از حفاظت از محیط زیست به سمت مدیریت یکپارچه و پایدار محیط زیست بوده است و به همین دلیل امروزه شاهد حرکت موازی عناصر مرتبط با امر محیط زیست از طریق ایجاد سازمانی به عنوان متولی اصلی حفاظت از محیط زیست و هماهنگ کردن دیگر بخش‌های اقتصادی و اجتماعی با این بخش هستیم. این تحول شکل‌گیری مفهوم جدیدی از دولت در معنای دولت رفاهی سبز را نشان می‌دهد، که این مبتنی است بر حفاظت از محیط زیست و بهبود کیفیت آن، بهره‌برداری معتدل از منابع طبیعی آشتی دادن توسعه اقتصادی و عدالت اجتماعی با حفاظت محیط زیست به نفع نسل حاضر و آینده، رعایت جوانب محیط زیستی در دیگر تصمیمات، انجام اقدام‌های پیشگیرانه و رسیدن به توسعه پایدار.

اما نباید از این نکته غافل بود که بیان موارد مذکور نقطه مطلوب در امر حفاظت و بهره‌برداری صحیح از محیط زیست سالم می‌باشد. محیط زیست سالم به عنوان حقی از حقوق شهروندان مطرح است که در نبود آن احقاق حقوق شهروندی حاصل نگردیده است. تخریب محیط زیست، سلامت روحی، روانی و جسمانی شهروندان را به مخاطره می‌اندازد، بنابراین برای حفظ حقوق محیط زیست شهروندان ابتدا باید در هر کشور سازمان مشخصی برای تأمین نیاز شهروندان به برخورداری از محیط زیست سالم وجود داشته باشد. به دلیل اهمیت روزافزون مسئله محیط زیست است که امروزه شاهد آن هستیم که در اغلب کشورهای جهان سازمان مشخصی را مسئول رسیدگی به امر حفاظت از محیط زیست ساخته‌اند، چنانچه در قطعنامه (79/2001) مجمع عمومی سازمان ملل متحد به پاسخگویی برای حمایت از حقوق شهروندان از سوی دولت و دستگاه‌های مسئول اشاره شده است این امر تنها بعد سازمانی و ساختاری محیط زیست را شامل می‌شود در حالی که برای تضمین حقوق شهروندان به برخورداری از محیط زیست سالم می‌بایست قوانین و مقررات زیست‌محیطی در بردارنده تضمین‌های جامع، شفاف، عملی و بازدارنده و... باشد چنانچه مطابق قطعنامه (200/66) کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل: در هر کشوری که قوانین و مقررات وضع شده از جمله قوانین محیط زیست حاکمیت داشته و اجرا گردد آن کشور از ویژگی‌های اساسی حکمرانی خوب (Good Governance) برخوردار است.

رسیدن به نرم‌های محیط زیست مستلزم بررسی دقیق چالش‌های موجود در این بخش است، این چالش از یکسو می‌تواند شامل بعد هنجاری و قانونی محیط زیست

می‌باشد از جمله جایی که دولت به وظیفه خود در تصویب قوانین جامع و شفاف در امر محیط زیست عمل نکرده است که این امر به‌نوبه خود می‌تواند برای یک دولت حتی در سطح بین‌الملل یک ضعف و نقطه منفی محسوب گردد.¹

از دیگر سو بعد ساختاری و سازمانی محیط زیست در یک کشور نیز در صورت فقدان مواردی مانند عدم تعیین وظایف سازمان هادی مربوط با امر محیط زیست به‌طور جامع و شفاف، فقدان نیروی تخصصی کافی در این سازمان، فقدان ساز و کارهای حل اختلاف میان سازمان‌های مرتبط با امر محیط زیست و از همه مهم‌تر عدم پاسخگویی این سازمان‌ها در مقابل شهروندان نیز به‌نوبه خود می‌تواند مشکل آفرین باشد.

با توجه به مواردی که گفته شد امروزه چالش‌های متعددی در بخش محیط زیست در کشورهای مختلف وجود دارد که کشور ما نیز از این قاعده مستثنی نبوده و در حال حاضر با معضلات گوناگونی در این زمینه مواجه است، چه در حوزه ساختاری و چه در حوزه هنجاری. بررسی عملکرد سازمان حفاظت محیط زیست نشان می‌دهد که در گذشته با توجه به محدود بودن آلودگی‌های زیست‌محیطی و کمتر بودن جمعیت کشور بیشترین توجه به محیط زیست از دیدگاه طبیعی یعنی حفاظت از حیات وحش مطرح بوده که بدنبال آن قانون شکار ایران در سال 1300 تأسیس می‌گردد. پس از تأسیس سازمان حفاظت محیط زیست در سال 1350 وظایف جدیدی علاوه بر وظایف قبلی بر عمده سازمان قرار گرفت و با تصویب قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست در سال 1353 حجم فعالیت‌های سازمان بسیار گسترده گردید. پس از پیروزی انقلاب اسلامی و تصویب قانون اساسی، محیط زیست نیز جایگاه شایسته در قانون اساسی در اصل پنجاهم یافت، اما متأسفانه علی‌رغم تأکید صریح و روشن قانون، مشکلات زیست‌محیطی کشور نه‌تنها کاهش نیافت بلکه بسیار حادتر شد. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی به‌دلیل بروز جنگ تحمیلی و عدم درک صحیح بعضی از سیاستگذاران از مقولات زیست‌محیطی فعالیت‌های خاصی در این بخش صورت نگرفت که به تبع آن اکثریت فعالیت‌های سازمان حفاظت محیط زیست نیز معطوف به حفاظت از مناطق تحت کنترل بوده و ظرفیت‌سازی‌های خاص در این زمینه صورت نگرفت و در سازمان حفاظت محیط زیستی به‌دلیل گوناگون از جمله

¹ - حبیبی، محمدحسن، «حق برخورداری از محیط زیست سالم به‌عنوان حق بشریت»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره 60، تابستان 1382، صص 131-149.

کمبود اعتبارات؛ کمبود نظرات، عدم توجه به ملاحظات زیست‌محیطی، فقدان درک صحیح سیاستگذاران از مقولات زیست‌محیطی و... نتوانست جایگاه شایسته‌ای در فرآیند برنامه‌ریزی کلان کشور دست بآید.

در این راستا سازمان حفاظت محیط زیست به‌عنوان متولی حفاظت از محیط زیست کشور علی‌رغم دارا بودن جایگاه مناسب در نظام اجرائی کشور و داشتن پشتوانه قانونی محکم در قانون اساسی و قوانین متعدد در باب محیط زیست هنوز نتوانسته است آنگونه که شایسته است به رسالت خود در جهت برخورداری شهروندان از محیط زیست سالم جامعه عمل بپوشاند.

با توجه به موارد عنوان شده زیستن در محیط زیست کنونی به‌سبب بروز بحران‌های زیست‌محیطی روز‌به‌روز دشوارتر می‌گردد به‌طوری‌که بعضی از شهرهای کشورمان در زمره آلوده‌ترین شهرهای کشورمان در زمره آلوده‌ترین شهرهای جهان محسوب می‌گردند و آمارهای رسمی و غیررسمی که از وضعیت محیط زیست ایران ارائه می‌شود وضعیت مطلوبی را به نمایش نمی‌گذارد.

ایران از لحاظ پایداری محیط زیستی در سال‌های 2001 و 2004 در میان 122 کشور جهان و در سال 2005 در میان 146 کشور به‌ترتیب رتبه 105 و 104 و 132 را کسب کرده است.

ایران در سال 2006 و در میان 133 کشور رتبه 117 را از لحاظ آلودگی هوا، رتبه 99 را از لحاظ دسترسی به آب سالم و رتبه 117 را از لحاظ مصرف پایداری انرژی کسب کرد، این درحالی است که از لحاظ منابع طبیعی و تنوع زیستی ایران رتبه 45 را در میان این کشورها داشته است.¹ این رتبه‌ها نشان می‌دهند وضعیت زیست‌محیطی ایران تا چه اندازه نامطلوب است، اگرچه باید اشاره کرد که علی‌رغم کمبود آمارهای دقیق در زمینه وضعیت کنونی محیط زیست ایران، نگاهی اجمالی به وضعیت عینی محیط زیست کشور مشکلات عدیده آن را به روشنی نمایان می‌سازد. همچنین با نگاهی دقیق‌تر به عوامل بروز این مشکلات می‌توان دریافت که وضعیت جغرافیایی ایران (مثلاً: قرار گرفتن در منطقه اقلیمی خشک) تنها عامل این مشکلات

¹- Pilot 2006 Environmental Performance Index (2006). Yale Center for Environmental Law & Policy. at : http://sedac.ciesin.columbia.edu/es/epi/downloads/2006EPI_Report_Full.pdf.>

نمی‌باشد بلکه فقدان قوانین جامع و شفاف و نیز عوامل مدیریتی در بروز و تشدید این مشکلات سهیم است و این پرسش مهم را پیش‌رو می‌گذارد که چرا سازمان حفاظت محیط زیست در کنترل این بحران و مدیریت محیط زیست رو به زوال ایران موفقیت چشمگیری نداشته است و روند تخریب همچنان ادامه دارد؟

سوال‌های تحقیق:

سؤال اصلی:

آیا چالش‌های حقوقی موجود سازمان حفاظت محیط زیست ایران اعم از چالش‌های ساختاری و هنجاری، حق شهروندان به برخورداری از محیط زیست سالم را با مشکل مواجه ساخته است؟

سوال‌های فرعی:

- 1- آیا در طراحی سازمان محیط زیست ایران جهت تحقق حق شهروندان بر محیط زیست سالم پاسخگو بودن و شفافیت این سازمان جایگاهی دارد؟
- 2- آیا در قوانین و مقررات محیط زیست مکانیسم‌های لازم جهت اجرا و نظارت بر تحقیق حق شهروندان بر محیط زیست سالم پیش‌بینی شده است؟
- 3- آیا سازمان‌های غیردولتی در فرآیند تصمیم‌گیری سازمان حفاظت از محیط زیست در حوزه تحقق حق شهروندان بر محیط زیست سالم جایگاهی دارند؟
- 4- آیا در قوه قضاییه ساز و کارهای لازم جهت تحقیق شهروندان بر محیط زیست سالم پیش‌بینی شده است؟

فرضیه‌ها:

فرضیه اصلی:

با توجه به چالش‌های ساختاری سازمان حفاظت از محیط زیست ایران و به‌موازات آن عدم جامعیت قوانین و مقررات زیست محیطی، کارکرد این سازمان و پاره‌ای از مقررات حفظ حقوق شهروندان به برخورداری از محیط زیست سالم را با مشکل مواجه شده است.

فرضیه‌های فرعی:

- 1- سازمان محیط زیست ایران به‌لحاظ ساختاری از پاسخگویی و شفافیت لازم در تحقیق حق شهروندان بر محیط زیست سالم برخوردار نیست.
- 2- قوانین و مقررات زیست محیطی فعلی مکانیسم‌های جامع و شفاف چه در بعد اجرا و چه بعد نظارت بر تحقق حق شهروندان بر محیط زیست سالم را ندارد.
- 3- سازمان‌های غیردولتی در فرآیند تصمیم‌گیری سازمان حفاظت از محیط زیست در حوزه تحقق حق شهروندان بر محیط زیست سالم نقش چندانی ایفا نمی‌کنند.
- 4- در قوه قضاییه ساز و کارهای لازم جهت تحقق حق شهروندان بر محیط زیست سالم پیش‌بینی نشده است.

سابقه تحقیق:

در خصوص حقوق محیط زیست به‌ویژه حق شهروندان به برخورداری از محیط زیست سالم امروزه کتب و مقالاتی منتشر گردیده اما کمتر چالش‌های سازمانی و هنجاری سازمان حفاظت محیط زیست مورد توجه قرار داده شده به‌گونه‌ای که در خصوص موضوع این رساله تا به حال يك مقاله آن هم توسط استاد راهنمای این رساله دکتر محسن عبداللهی در مجله علوم محیطی صورت گرفته که چراغ راه این رساله نیز می‌باشد.

متغیرهای تحقیق:

متغیر مستقل: متغیر مستقل (تأثیرگذار) در این تحقیق نقش و عملکرد سازمان حفاظت محیط زیست ایران در نظام کنونی محیط زیست کشور می باشد.

متغیر وابسته: متغیر وابسته (تأثیرپذیر) تحقق حق شهروندان به برخورداری از محیط زیست سالم می باشد که تحت تأثیر عملکرد سازمان حفاظت محیط زیست قرار گرفته است.

هدف تحقیق:

در این رساله سعی بر آن است که در پرتو یک بررسی سیستماتیک چالش های حقوقی (ساختاری و هنجاری) محیط زیست ایران منعکس و راهکارهای مقتضی پیشنهاد گردد.

روش تحقیق:

در این رساله ضمن توصیف ساختار محیط زیست ایران و همچنین قوانین زیست محیطی از روش تحلیلی استفاده خواهد شد و ضمناً منابع مورد مطالعه این رساله از طریق مطالعات کتابخانه ای و اینترنتی و بررسی قوانین و مقررات زیست محیطی گردآوری خواهد شد.

تعریف مفاهیم:

حق: حق بیانگر آن است که در مقابل هر حقی، وظیفه غیر در اجرای این گونه حقوق و احترام به آن خود نمایی می کند.

محیط زیست: محیط زیست کلیه شرایط برای بر خورداری از يك زندگي با استمرار حیات و با آرامش و سلامت برای نسل های حال و آینده را در بر می گیرد.
شهروند: شهروند انسانی است که در يك اجتماع زندگي می کند و بر آن تأثیر می گذارد و از آن تأثیر می پذیرد.

نقطه تمرکز:

نقطه تمرکز این تحقیق بررسی چالش ها و مشکلات اساسی سازمان حفاظت محیط زیست ایران در تضمین حق شهروندان به بر خورداری از محیط زیست سالم می باشد.

سازمان بندي تحقیق:

این تحقیق در قالب سه فصل نگارش یافته است.
- در فصل اول به بررسی حق شهروندان به بر خورداری از محیط زیست سالم پرداخته می شود.
- در فصل دوم به بررسی وضعیت درونی سازمان حفاظت از محیط زیست که در تحقق حق شهروندان به بر خورداری از محیط زیست سالم مؤثر است پرداخت می شود.
- در فصل سوم به بررسی عوامل بیرون از سازمان حفاظت محیط زیست که بر عملکرد سازمان در تحقق حق شهروندان به بر خورداری از محیط زیست سالم مؤثر است پرداخته می شود.

فصل اول:

بررسی حق شهروندان به
برخورداری از محیط زیست سالم

مبحث اول : بررسی ابعاد محیط زیست

بند اول: تعریف محیط زیست

محیط زیست کلیه شرایط برای بر خورداری از يك زندگی با استمرار حیات و آرامش و سلامتی برای نسل های حال و آینده را در بر می گیرد.¹ پیش از آن که تعریف علمی و اصطلاحی محیط زیست بیان شود، لازم است که ابتداً معنای لغوی این واژه مورد بررسی قرار گیرد.

بند دوم: تعریف لغوی محیط زیست

اصطلاح محیط زیست خود از دو کلمه (محیط)² و (زیست)³ ترکیب یافته است. این دو واژه در فرهنگ های مختلف داخلی و خارجی مورد توجه قرار گرفته است. در برخی از این کتب به خصوص آن هایی که در دهه های گذشته تدوین شده اند کلمه (محیط) مترادف اصطلاح محیط زیست قلمداد شده است.⁴ واژه محیط به معنای آنچه که احاطه می کند، احاطه اشیاء یا موقعیت یا ناحیه، عمل احاطه کردن و نتیجه این عمل جمع کلیه شرایط خارجی و اثر آنها در زندگی و توسعه موجودات، فراگرفتن، نفوذ کردن، تحت نفوذ قرار دادن و مانند آن تعبیر شده است.

در مورد کلمه زیست گفته شده است که به معنای چیزی است که يك شخص برای زنده ماندن به آن نیاز دارد. تهیه کردن غذای کافی یا پول کافی برای زنده نگه داشتن خود، حیات، زندگانی، امرار معاش و... تعابیری هستند از زیست در فرهنگ های لغت مختلف بیان شده است. بنابراین می توان گفت که محیط زیست از نظر لغوی

¹- قاسمی، ناصر، حقوق کیفری محیط زیست، جمال الحق، چاپ اول، 1384، صص 22-32.

²- Environment.

³- Subsistence.

⁴- یاورى، علی، «محیط زیست و مدیریت شهری»، کتاب سبز شماره 11، 1379، ص 75.

بهمعنای محلی که آدمی را احاطه کرده است و نیز قلمرو حیات و زندگی است.¹

بند سوم: تعریف اصطلاحی محیط زیست

در قوانین و مقررات کشور ما اعم از قانون اساسی، قوانین عادی و دیگر مقررات، تعریفی از محیط زیست ارائه نشده است. بنابراین در این زمینه نمی‌توانیم به دیدگاه قانونی استناد کنیم و ناگزیر از مراجعه به متون دیگر خواهیم بود. وجود و استمرار حیات انسان و تمامی گیاهان و جانوران منوط به وجود محیط مادی مناسب است، این محیط مادی و یا به عبارت دیگر محیط زیست، مجموعه‌ای مرکب از آب، هوا و ذرات معلق نظیر دوده، خاک و غبار (Vaper-steam) است. به عبارت دیگر محیط زیست متشکل از نظام‌های اتمسفر² (که از هوا و ذرات آب و ذرات معلق تشکیل شده)، پدوسفر³ (زمین)، بیوسفر⁴ (قشر زیست‌محیطی) و هیدروسفر⁵ (آب)، می‌باشد.

از تعریف‌هایی که درباره محیط زیست ارائه شده است عناصر تشکیل‌دهنده آن نیز به‌خوبی شناخته می‌شود به این ترتیب می‌توان گفت اجزای تشکیل‌دهنده محیط زیست عبارتند از: آب، هوا، خاک، جانوران و گیاهان که هر یک از این قسمت‌ها به‌نوبه خود دارای بخش‌های مختلفی هستند.

البته برخی از متخصصان حوزه محیط زیست معتقدند که ارائه تعریف علمی از محیط زیست مستلزم بررسی ابعاد مختلف این بخش می‌باشد. بر همین اساس همواره می‌بایست دو بعد محیط را مدنظر قرار داد. محیط طبیعی طبیعی و محیط مصنوعی.

6

¹ - بوتکین، دی، مسائل محیط زیست، ترجمه یونس کریم پور، جهاد دانشگاهی ارومیه، چاپ اول، 1379، ص 10.

² - Atmosphere.

³ - Pedosphere.

⁴ - biosphere.

⁵ - hydrosphere.

⁶ - پیشین، صص 80-99.

الف: محیط طبیعی:

محیط طبیعی به آن از محیط زیست اطلاق می‌گردد که دربرگیرنده بخشی از فضای سطح کره زمین است و به دست انسان نیز ساخته نشده است. بنابراین کوه‌ها، دشت‌ها، جنگل‌ها، حیات وحش، دریاها، رودخانه‌ها و مانند آن و به عبارت دیگر تمامی چشم‌اندازهای طبیعی موجود در جهان، محیط طبیعی محسوب می‌شوند. بنابراین عوامل تشکیل‌دهنده محیط زیست طبیعی را می‌توان به دو قسمت عوامل جاندار (Biotic) و بی‌جان (A Biotic) تقسیم کرد:¹

1- عوامل جاندار که عبارتند از: حیات وحش، پوشش گیاهی.

2- عوامل بی‌جان که عبارتند از: آب، خاک و هوا.

ب: محیط مصنوعی:

محیط زیست مصنوعی به محیطی گفته می‌شود که توسط انسان ساخته شده است. به عقیده پاره‌ای از متخصصان محیط زیست مصنوعی «محیط زائیده فکر»، «محیط فرهنگ ساخت» است.² زیرا پیدایش و وضعیت موجود آن نتیجه نیروی خلاقیت و تفکر بشر است. بنابراین به‌طور خلاصه می‌توان گفت شهرها با تمام اجزاء، قسمت‌های آن محیط زیست مصنوعی را تشکیل می‌دهند خانه‌ها، مدارس، کارخانه‌ها، خیابان‌ها، فرودگاه‌ها و مانند این‌ها، اجزای این بعد از محیط زیست محسوب می‌شوند.

بنابر این تقسیم‌بندی باید بیان داشت که این دسته از متخصصان محیط زیست را هم شامل محیط طبیعی هم شامل محیط مصنوعی می‌دانند چیزی که آن‌ها از آن با عنوان اکوسیستم³ نام می‌بردند.

¹ - میلر، جی. تی، زیستن در محیط زیست، ترجمه مجید مخدوم، دانشگاه تهران، چاپ دهم، 1386 صص 67-87.

² - فخر طباطبائی، سیدمحمد، «برخورد سیستمی با طبیعت زنده»، چاپ اول، تهران: 1375، صص 107-118.

³ - همواره بر روی زمین میان عناصر محیط طبیعی و محیط مصنوعی اعم از جاندار و بی‌جان یک ارتباط و تداخل عمل وجود دارد و این ارتباطها به‌طور کلی به‌صورت زنجیره‌هایی ملاحظه می‌گردد. حتی می‌توان گفت حلقه اول هر زنجیر غذایی تولیدکنندگان، حلقه بعدی مصرف‌کنندگان و آخرین حلقه

بند چهارم: آلودگی محیط زیست (Environment Pollution)

آلودگی محیط زیست می‌تواند در اشکال مختلفی ظاهر شود. گاه آلودگی محیط زیست (مثلاً قطع درختان) نیز به‌کار می‌رود. آلودگی‌های محیط زیست دربرگیرنده طیف وسیعی از آلودگی‌ها از قبیل آلودگی صوتی (Sound Pollution) - که بر حسب دسی‌بل (dB) سنجیده می‌شود و مؤثر بر دستگاه عصبی انسان است - آلودگی منابع آبی، آلودگی حرارتی (thermal pollution) ناشی از تخلیه پساب‌های (back water) گرم تأسیسات حرارتی، آلودگی هوا است.¹

از جمله مصادیق بارز آلودگی محیط زیست، آلودگی آب‌هاست، که علاوه بر تأثیرات زیانبار بر چرخه آبیان دریایی، می‌تواند خطری جدی علیه سلامت عمومی انسان به حساب آید چرا که به راحتی می‌تواند منجر به بیماری‌های عفونی (از جمله وبا- حصبه- اسهال و...) و همچنین بیماری‌های ویروسی شود.

از جمله دیگر از مصادیق بارز آلودگی‌ها می‌توان به آلودگی هوا اشاره داشت. منشأ آلودگی هوا می‌تواند منابع مختلفی مانند استفاده از سوخت‌های فسیلی، وسایل نقلیه، فعالیت‌های صنعتی، به آتش کشیدن زباله‌ها و فضولات باشد. از جمله مهمترین گازهای آلوده‌کننده هوا می‌توان به دی‌اکسید گوگرد (SO₂) که می‌تواند منجر به باران‌های اسیدی شود، اکسیدهای ازت (NO_x)، مونوکسید کربن (CO) و هیدروکربن اشاره نمود. از دیگر موارد آلودگی محیط زیست می‌توان به آلودگی خاک، انهدام جنگل‌ها و مراتع، آلودگی دریاها، انهدام گونه‌های گیاهی و حیوانی، آلودگی شیمیایی و صنعتی، آلودگی هسته‌ای و آلودگی‌های ناشی از جنگل و... نام برد.

با توجه به مواردی که اشاره گردید باید دانست آلودگی‌هایی که در محیط ایجاد می‌گردد تأثیر منفی بر سلامت و محیط بهداشتی شهروندان می‌گذارد، رشد اقتصاد را کاهش می‌دهد، در نتیجه هزینه‌هایی را بر دولت و شهروندان تحمیل می‌نماید. و

تجزیه‌کنندگانند. باید توجه داشت که جمعیت‌های تولید، مصرف و تجزیه علاوه بر ارتباط بین خودشان با محیط زیست خویش هم در ارتباطند، یعنی مواد حاصل از این جمعیت‌ها در محیط زیست در (آب، خاک و هوا) وارد می‌شود و از آن جا دوباره به‌صورتی در دسترس این جمعیت‌ها قرار می‌گیرد. در هر حال مجموعه این ارتباط زنجیروار را اکوسیستم می‌نامند. فخر طباطبائی، سیدمحمد، پیشین، ص 110.

¹ - ولیران، جان، بحران محیط زیست، ترجمه منوچر دبیر ساقی، حدیث امروز، چاپ دوم 1382، صص 18-20.

همین امر لزوم حفاظت از محیط زیست را روشن می‌سازد.¹

بند پنجم: لزوم حفاظت از محیط زیست

در هیچ برهه‌ای از تاریخ بشر، موجودیت اکوسیستم‌ها در سطحی این‌چنین گسترده به‌وسیله انسان مورد تهدید واقع نشده بود. مسلماً این‌گونه بی‌اعتنایی به روند تخریب منابع طبیعی در خور انسان متمدن نبوده و باید آن را جزء جنبه‌های منفی تمدن بشری به‌حساب آورده بازتاب ناپه‌وده بسیاری از اکوسیستم‌ها در حال حاضر منجر به بروز معضلات زیست‌محیطی حاد و همه‌گیری شده است به‌طوری‌که پیامدها منفی این معضلات بر کل سیاره زمین و حیات بشر بسیار تهدیدکننده است. تردیدی نیست در هر دوره‌ای مشکلات خاص خود را داشته و به‌لطف عقل و شعور خود تا این زمان به‌طور نسبی توانسته است بر این مشکلات چیره شود ولی نباید در مورد قابلیت‌های انسان بیش از حد اغراق نمود.

انسان امروزی به‌طور خودآگاه از طبیعت فاصله گرفته و در حقیقت و بقای خویش را به‌بوته فراموشی سپرده است و آسایش و رفاه زندگی انسان قربانی ابزاری است که برای آن بالاترین ارزش‌ها را قائل است. چنانچه غلبه بر هر یک از نیروهای طبیعی با آینده‌نگری و شعور همراه نباشد به‌طور بالقوه خطر آفرین و فاجعه‌بار خواهد بود و دخالت در فرآیندهای طبیعت در سطحی این‌چنین گسترده می‌تواند پیامدهای غیرقابل جبرانی را ببار آورد.²

بنابراین بهترین شکل آینده‌نگری می‌تواند پیشگیری از تخریب طبیعت و به‌بیانی محیط زیست باشد. پیشگیری همیشه بهتر از درمان بوده، این قاعده در ارتباط با محیط زیست و جنبه‌های پیشگیرانه آن برجستگی بیشتری دارد چرا که در پاره‌ای از خسارات زیست‌محیطی در صورت وقوع، امکان اعاده وضعیت به سابق ممکن نیست. مثلاً به‌سختی می‌توان نسبت به احیاء مرجان‌های دریایی اقدام نمود و گاه عملاً محال است. این امر خود ضرورت حفاظت از محیط زیست را روشن می‌سازد. پس اقدامات احتیاطی دولت‌ها و ارگان‌ها می‌تواند نقش مهمی در پیشگیری از خسارات و آلودگی‌های زیست‌محیطی داشته باشد و زمینه را جهت برخورداری شهروندان از

¹ - سیم بر، فرشید، ابزار و امکانات موثر بر روند کاهش تخریب محیط زیست

² - ولیران، جان، پیشین، ص 70.

محیط زیست سالم را از طریق وضع حقوق و مقررات فراهم آورد.¹

بند ششم: حقوق و قواعد محیط زیست در رابطه با شهروندان

حقوق محیط زیست آن حقوقی است که به مطالعه قواعد حقوقی موجود در زمینه محیط زیست می‌پردازد، حقوق محیط زیست حقوق مرتبط با محیط زیست است. به‌سخنی دیگر یک حقوقدان باید با توجه به محیطی که در آن زندگی می‌کند به تجزیه و تحلیل واقع‌بینانه، جدی، علمی مسائل محیط بپردازد و به این علت حقوق محیط زیست باید برطبق معیاری که به‌دنبال هدف و غایت است، تعریف شود. در بیشتر موارد حقوق محیط زیست، حقوقی است که مقید به حصول نتیجه می‌باشد. تأکید بر این نکته ممکن است به این نتیجه منتهی شود که بگوییم متأسفانه بررسی حقوق محیط زیست در موقعیت کنونی در همه حال با هدفی که می‌خواهیم به آن نسبت دهیم مطابق نیست، چرا که تصور می‌شود این حقوق با چنین هدفی با منابع اقتصادی موجود در پشت برخی حقوق اجتماعی، (حقوق تجارت، صنعت و...) تعارض دارد در صورتی که این نتیجه انحرافی بیش نیست چرا که در مقابل هر حقی (در حوزه حقوق محیط زیست) تکلیفی قرار دارد.²

در حقیقت هدف قواعد محیط زیست نه تنها منافع مستقیم و بلاواسطه دولت، بلکه منافع شهروندان و بهبود سرنوشت آنان می‌باشد. حقوق هر یک از شهروندان داشتن شرایط مناسب زندگی می‌باشد و این امر امکان‌پذیر نیست مگر با داشتن محیط زیست سالم در نتیجه ارتباط و همکاری دولت و شهروندان هدف قواعد محیط زیست باید گام برداشتن در جهت اصل 50 قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران باشد.³ خود

¹ - قاسم زاده، روح‌الله، بررسی ابعاد حقوقی محیط زیست با تأکید بر جنبه‌های پیش‌گیری از آلودگی محیط زیست، مجله فلسفه، کلام و عرفان، شماره 15، سال 1386، ص 92.

² - قریب، یوسف، بنام محیط زیست و برای اهداف دیگر، مجله اقتصاد، شماره 253، سال 1381، صص 8-15.

³ - اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مقرر می‌دارد: «جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست با تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند ممنوع است.»

شهروندان باید مسئولیت حفاظت و بهبود محیط زیست را برای نسل‌های حاضر و آینده بر عهده بگیرند، اما لازمه این امر آن است که ابتدا بدانیم شهروند کیست و از چه مزایایی تحت عنوان حقوق شهروند برخوردار است.

مبحث دوم: بررسی مفهوم شهروند

بنداول: شهروند کیست؟

شهروند به‌عنوان انسانی که در اجتماعی زندگی می‌کند، بیان می‌گردد. هر فردی برای شهروند شدن بسته به محیط و یا جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند باید شرایط خاصی داشته باشد که این شرایط از جامعه‌ای به جامعه دیگر متفاوت است. برای پذیرش یک انسان به‌صورت شهروند حتی موقعیت زمانی نیز تأثیرگذار است، زیرا شرایط شهروندی در جوامع تحت تأثیر عوامل مختلف زمانی، مکانی، دیدگاه‌های مسئولین، مکاتب و حتی دیدگاه‌های خود شهروندان تغییر می‌یابد.¹

بند دوم: تعاریف لغوی شهروند

کلمه شهروند را از حیث واژه‌شناسی می‌توان تعریف کرد. شهروند «Citizen» از شهر «City» می‌آید و سیستم از واژه لاتین «Civitas» مشتق شده است که در زبان یونانی همان شهر است که تنها مجتمعی از ساکنین نیست بلکه واحد سیاسی و مستقل بشمار می‌آید. شهروند فقط به ساکن گفته نمی‌شود، آن کس شهروند به‌شمار می‌آید که شرایط لازم برای مشارکت در اداره عمومی شهر را دارا باشد.² در برخی از کتب از جمله فرهنگ عمید که از لغت‌نامه‌های معتبر فارسی است کلمه شهروند نیامده است و به‌جای آن کلمه شهر تاس به‌معنی هم‌شهری آمده است.

¹- سروی مقدم، مصطفی، «مروری بر تفاوت شهروندی و دیگر واژگان مشابه در حقوق ایران، بریتانیا، آمریکا و فرانسه»، ماه نو، شماره 23، 1383، صص 19-28.
²- قاضی، ابوالفضل، شهروند و دولت، دانشگاه تهران، چاپ اول، 1370، ص 30.